

cüdd v.dğr.), Riyad 1418/1998, I, 684-685; VI, 384; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Beyrut 1410/1990, IV, 423; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-âzîm*, Beyrut 1385/1966, VII, 299-303; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî 'an şedîdî'z-za'fue'l-mev-zû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987, II, 727; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXX, 140-147; İbrâhîm Ali es-Seyyid Ali İsâ, *Fezâ'ilü süverî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire 1421/2001, s. 355-356; F. Schultness, "Zu Sura 91, 9. 10.", ZA, sy. 26 (1912), s. 148-157; Zuhûr Ahmed Azher, "eş-Şems", *UDMİ*, XI, 776-777; Seyyid M. Hüseyinî – Mahbûbe Müezzîn, "Sûre-i Şems", *DMT*, IX, 410.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

ŞEMS-i TEBRİZİ

(شمس تبریزی)

Şemsüddîn Muhammed
b. Alî b. Melikdâd Tebrizî
(ö. 645/1247 [?])

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin
sohbet şeyhi.

582 (1186) yılı civarında Tebriz'de doğdu. Adı Muhammed'dir (Eflâkî, II, 189). Daha çok Şemseddin, Şemsü'l-hak ve'd-dîn, Şems, Şems-i Tebrizî lakaplarıyla anılır. Babası Ali b. Melikdâd (Melik Dâvûd), ticaret maksadıyla Horasan'ın Bezer vilâyetinden Tebriz'e gelip yerleşen bir kumaş tüccarıdır (Devletşah, II, 251). Devletşah, Şems'in İsmâîlî dâisi ve Hasan Sabbâh'ın halefi olan Kiyâ Büzürgümmîd'in neslinden Alamut valiliği yapmış Hâvend Celâleddin Nevmüşelmân adlı bir zatın oğlu olduğuna dair bir rivayeti aktarır. Bu rivayete göre daha sonra Sünniliği benimseyen Hâvend Celâleddin oğlunu ilim tahsil için gizlice Tebriz'e göndermiş, çok güzel bir çocuk olduğu için kötü kişilerin nazarından korumak amacıyla kadınlar arasında bulundurulmuş Şems bu sırada altın işlemeciliğini öğrenmiş ve Tebriz'de "zerdûz" lakabıyla meşhur olmuştur (a.g.e., a.y.). Bu rivayet Mevlâî kaynaklarında yer almadığı ve Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ'dan* naklen Celâleddin Nevmüşelmân'ın Alâeddin Ahmed'den başka oğlunun olmadığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir (Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 49; Bedîüzzaman Fîrûzanfer, s. 162-163).

Mağâlât-ı Şems-i Tebrizî'de ve ondan naklen *Menâkıbü'l-ârifîn*'de Şems'in çocukluk ve gençlik yıllarında gizemli bir hayat sürdüğü, yüksek mânevî kabiliyetlere sahip olduğu, çokça riyâzette bulunduğu, semâ yaptığı, çeşitli müşahedelere mazhar kıldığı, medrese eğitiminden uzak durduğu zikredilir (*Mağâlât*, s. 77, 119, 677, 740, 741; Eflâkî, II, 205). Şems'in ilk defa,

Mağâlât'ta birkaç yerde adı geçen Tebrizli şeyh Ebû Bekr-i Selebâf'a intisap ettiği anlaşılmaktadır. Sahih Ahmed Dede, Şems'in ona yirmi iki yaşında iken intisap ettiğini, on dört yıl şeyhine hizmet ettikten sonra seyahate çıktığını belirtir (*Mevlevîlerin Tarihi*, s. 139, 148). Tebriz yakınındaki bir tekkede şeyhlik yapan, geçimini sepet örerek sağlayan, müridlerine hırka giydirmeyen, fütüvvet ve melâmet ehli sûfilerden olan Selebâf'ın Şems'in tasavvufî şahsiyetinin teşekkülünde önemli etkisi vardır. Sipehsâlâr'a göre Şems, kerametlere meyli olmayan, kara keçe giyip kendini halktan gizleyen, daima mücahe-de halinde bulunan, tâcir kıyafetiyle devamlı seyahat eden, medrese ve tekkelardan ziyade kervansaraylarda konaklayan, içinde bir şey olmadığı halde kaldığı hücrenin kapısını sağlam bir kilitle kilitleyen, sırlarla dolu, şalvar uçkuru örerek geçimini sağlayan bir dervîştir (*Risâle*, s. 121). Abdurrahman-ı Câmî, Şems'in Necmeddîn-i Kübrâ ve Baba Feret-i Tebrizî'nin halifelerinden Baba Kemâl-i Cendî ile Kutbüddin Ebherî'nin halifesi ve Evhadüddîn-i Kirmânî'nin hocası Muhammed Rükneddîn-i Sücâsî'ye hizmet ettiğini söyler (Lâmiî, s. 520). Devletşah, Şems'in silsilesini Sücâsî vasıtasıyla Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi ve Ahmed el-Gazzâlî'ye; Kemâleddin Hüseyin Hârizmî, Baba Kemâl-i Cendî vasıtasıyla Necmeddîn-i Kübrâ'ya ulaştırır. Ona göre Şems'i Anadolu'ya mânevî bir dost bulmak üzere Sücâsî (*Tezkire*, II, 252), Câmî'ye göre ise Baba Kemâl-i Cendî (Lâmiî, s. 521) göndermiştir. *Mağâlât*'ta Baba Kemâl-i Cendî ile Rükneddin Sücâsî'nin adları zikredilmediğinden Şems'in bu iki sûfiye mürid olması şüpheyle karşılanmış, ancak gezgin bir derviş olmasından dolayı onlarla tanışıp sohbet etmesi mümkün görülmüştür. Eflâkî'ye göre Şems, doğduğu yerde tarikat pîrleri tarafından "Kâmil-i Tebrizî", gezgin bir derviş olduğu için "Şemseddîn-i Perende" lakaplarıyla anılmıştır (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 190).

Şems'in Tebriz'de Selebâf'ın yanından ayrıldıktan sonra Bağdat, Dimaşk, Halep, Kayseri, Aksaray, Sivas, Erzurum ve Erzincan'a gittiği bilinmektedir. Eflâkî onun bu seyahatleri zamanın abdal ve kutublarının sohbetine katılmak, mânevî feyizler kazanmak ve gerçek dostu bulmak arzusuyla gerçekleştirdiğini söyler (a.g.e., a.y.). Bağdat'ta ve Kayseri'de Evhadüddîn-i Kirmânî ile Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî; Dimaşk'ta Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şam Kâdilkudâtı Şems-i Hüyî, dehrî filozoflardan Şehâb-ı Herîve; Sivas-

ta kelâm âlimlerinden Esedüddîn-i Mütellim ile sohbetinde bulunmuş, onların derslerine katılmıştır. Mevlânâ'nın ifadesiyle Şems tasavvufun yanı sıra kimya, nücûm, riyâziyât, ilâhiyât, hikemiyât, mantık, hilâf ve nârenciyât ilimlerinde de mahirdir (a.g.e., II, 201). Şâfiî mezhebine mensup olmakla birlikte (*Mağâlât*, s. 182) yine Mevlânâ'nın ifadesiyle ricâlullahın sohbetine eriştikten sonra bilgilerinin hepsini defterden silmiş, akfî ve naklî ilimlerden sıyrılıp tecrid, tefrid ve tevhid âlemini tercih etmiştir (a.g.e., a.y.). Şems-i Tebrizî, seyahatleri boyunca karşılaştığı şeyhleri ve âlimleri melâmet tavrının bir gereği olarak gerçeklerin ortaya çıkması için imtihanlara tâbi tuttuğunu, velâyet tavrı baskın olanları şeriatla, şeriat tavrı baskın olanları velâyetle denediğini, bunların teslimiyet ve hakikat arayışlarının eksik olduğunu, cedelle vakit geçirdiklerini, hiçbirinin kendisini tatmin etmediğini, gerçek şeyhliği ve dostluğu Mevlânâ'da bulunduğunu ifade eder (*Mağâlât*, s. 219, 756, 784). 1237'de Bağdat'ta görüştüğü Evhadüddîn-i Kirmânî'yi şâhidbâzî tavrından ve sülûkte mübtedî olmasından dolayı dostluğa lâyık görmeyen Şems (a.g.e., s. 218, 294, 700; Eflâkî, II, 191-193; Lâmiî, s. 639), 1240 yılı civarında Dimaşk'ta görüştüğü ve *Mağâlât*'ta daha çok Şeyh Muhammed diye andığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den övgüyle bahseder, ancak ondan meşrep bakımından farklı olduğunu belirtir. William Chittick, Şeyh Muhammed'in İbnü'l-Arabî olduğu konusunda tereddüt göstermekle birlikte (*Me and Rumi*, s. XVIII, 380) *Mağâlât*'ın bir yerinde (s. 299) ondan Şeyh Muhammed b. Arabî diye bahsedilmesi bu tereddütü ortadan kaldırmaktadır. Şems, Halep'te on dört ay boyunca bir medrese hücresinde riyâzette kalmış ve mânevî işaret gereği sohbet dostunu bulmak için Anadolu'ya yönelmiştir. *Mağâlât*'ta, "Beni velîleriyle tanışır" diye dua etmesi üzerine rüyasında, "Seni bir velîye yoldaş edelim" denildiğini, onun nerede olduğunu sorduğunu, ertesi gece o velînin Anadolu'da bulunduğunu, ancak tanışma vaktinin henüz gelmediğinin söylendiğini belirtmektedir. Sipehsâlâr, bu rüyanın onun Anadolu'ya gidip Mevlânâ ile buluşmasına vesile olduğunu kaydeder (*Risâle*, s. 123-124). Eflâkî'ye göre Şems, Konya'ya gitmeden önce Erzurum'da şehrin melikinin çocuklarına hocalık yapmış (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 264, 275) ve Kayseri'deki Hacılar su yolu vakfiyesine imza atmıştır. Bazı son dönem araştırmalarında Erzurum-Erzincan üzerinden Anadolu'ya

giren Şems'in Konya'ya gitmeden önce Moğollar'la irtibat kurduğu, Konya'ya Moğollar tarafından gönderildiği, Mevlânâ ile Moğollar arasındaki ilişkiyi onun sağladığı ileri sürülmüştür (Bayram, s. 139-142; tarihî bir belgeye dayanmayan bu iddiaların tenkidi için bk. Küçük, s. 124-127).

Mevlânâ ile Şems ilk defa Dimaşk'ta (Eflâkî, II, 193) veya Halep'te (Bediüzzaman Fîrûzanfer, s. 185) karşılaşmıştır. Eflâkî'ye göre babasının vefatından sonra mürşidi Seyyid Burhâneddin'in emriyle ilim tahsili için Dimaşk'a giden Mevlânâ bir gün halkın arasında iken başında külahı, sırtında siyah elbisesiyle Şems'i görmüş, elinden tutup ona, "Ey dünya sarrafı beni anla!" demiş, Şems bu sözün etkisiyle istiğrak haline girmiş, kendine geldiğinde Mevlânâ oradan gitmiştir. Bazı kaynaklarda Şems'in Anadolu'ya yönelmesi Mevlânâ'daki bu kemali keşfetmesine bağlanır. Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddin, İbnü'l-Arabî ve Necmeddin-i Kübrâ, halifeleri Bahâeddin Veled ve Baba Kemâl-i Cendî, Evhaddüddin-i Kirmânî gibi yakın ve uzak çevresinin Şems'in de tanıdığı kimseler olması, onun Konya'ya gelmeden önce Mevlânâ ile bir şekilde irtibatlı olduğunu düşündürmektedir. Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile ikinci karşılaşması Seyyid Burhâneddin'in vefatından beş yıl sonra Konya'da gerçekleşir. Sahih Ahmed Dede'ye göre hayatının sonlarında Konya'dan ayrılıp Kayseri'ye yerleşmeye karar veren Seyyid Burhâneddin daha önce Bağdat'ta tanıştığı Şems'in Konya'ya geleceğini Mevlânâ'ya müjdeleyen kişidir (*Mevlevîlerin Tarihi*, s. 160). Eflâkî, Şems'in Konya'ya 26 Cemâziyelâhîr 642 (29 Kasım 1244) tarihinde geldiğini söyler (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 193). Buna göre Konya'ya geldiğinde Şems'in altmış, Mevlânâ'nın otuz sekiz yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Sahih Ahmed Dede, Şems'in 590 (1194) yılında doğduğunu ve elli iki yaşında Konya'ya geldiğini kaydeder. Abdülhakî Gölpinarlı, kaynakların Mevlânâ'nın 604'te (1207) dünyaya geldiği hususundaki ittifakına rağmen onun 580'de (1184) doğduğunu ve Şems ile karşılaştığında altmış iki yaşında olduğunu iddia eder (*ŞM*, III [1959], s. 156-161).

Şems ile Mevlânâ'nın karşılaşması esnasında aralarında geçen konuşmanın mahiyetine dair farklı rivayetler vardır. Eflâkî ve Sipehsâlâr'ın rivayeti *Maḳālât*'takine yakındır. Buna göre Şems-i Tebrîzî Konya'ya geldiğinde Eflâkî'ye göre Şekerciler Hanı'na, Sipehsâlâr'a göre Piriççiler Hanı'na yerleşmiş, Mevlânâ ders verdiği dört medreseden biri olan Pamukçular Medre-

sesi'nden talebeleriyle birlikte ayrılıp giderken Şems ansızın önüne çıkmış ve bindiği katırın gemini tutarak, "Ey dünya ve mâna nakitlerinin sarrafı! Muhammed hazretleri mi büyüktür yoksa Bâyezîd-i Bistâmî mi?" diye sormuş, Mevlânâ, "Muhammed Mustafa bütün peygamberlerin ve velîlerin başıdır" diye cevap verince Şems, "Peki ama o, 'Seni tesbih ederim Allahım, biz seni lâıykıyla bilemedik' dediği halde Bâyezîd, 'Benim şanımla ne yücedir, ben sultanların sultanıyım' diyor" demiş, bunun üzerine Mevlânâ, "Bâyezîd'in susuzluğu az olduğundan bir yudum su ile kandi, idrak bardağı hemen doluverdi; halbuki Muhammed'in susuzluğu arttıkça artıyordu. Onun göğsü Allah tarafından açılmıştı. Sürekli susuzluğunu dile getiriyor, her gün Allah'a daha çok yakın olmak istiyordu" diye cevap vermiş, Şems bu cevabı duyunca kendinden geçmiş, bir müddet sonra da yaya olarak medreseye gitmişlerdir (*Maḳālât*, s. 685-686; Sipehsâlâr, s. 124-125; Eflâkî, II, 193-195). Son dönem Mevlevî âriflerinden Midhat Bahârî, Mevlânâ'nın bu esnada kutbiyyet makamında bulunduğunu, Şems'in Konya'ya onu irşad için gelmediğini, Dimaşk'ta iken Mevlânâ'da gördüğü irfan ve aşk nuruna hayran kaldığını, bunu geliştirmek ve Mevlânâ'yı kendisine göstermek için onun sohbet dostu olduğunu, bu sebeple Şems'in Mevlânâ ile karşılaştığında ona yönelttiği soruların mürşidin dervişini imtihanı şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler. Mithat Bahârî'ye göre Şems-Mevlânâ mülâkatına dair ilk dönem Mevlevî literatüründe yer alan rivayetlerin çoğu asılsızdır. Özellikle Abdurrahman-ı Câmî, Abdülkâdir el-Kureşî ve Devletşâh'ın eserlerinde geçtiği gibi Mevlânâ'yı kitap okurken bulan Şems'in kitapları havuza attırması ya da yaktırmasına ve onu kitapları mütalaa etmekten alıkoymasına dair menkıbe tasavvufi incelik taşımadığı ve Mevlânâ'nın mânevî mertebesini küçülteceği için gerçek dışıdır. Zira Şems, Mevlânâ'nın donuk, cansız kitapla konuşan, canlı kitap arasındaki farkı bilen bir kâmil olduğunu bilmeyecek bir velî, Mevlânâ da Şems'in bu tür bir müdahalede bulunmasına imkân tanyacak ve iki tür kitap arasındaki derece üstünlüğünü idrak edemeyecek kadar mübtedî sâlik değildir (Beytur, s. 57-62).

Şems-i Tebrîzî ile Mevlânâ bu ikinci karşılaşmadan sonra Selâhaddîn-i Zerkûb'un evinde üç ay boyunca visâl orucu tutarak iki defa halvete girmişler, halvet esnasında onlara Selâhaddîn-i Zerkûb hizmette

bulunmuş, her ikisi de semâ yaparak halvetten çıkmıştır. Şems'in, gerçek dost arayışını tam anlamıyla tatmine erdirmesi, ilâhî hakikatlerin idrak edilebilmesi için diğer şeyh ve dervişleri olduğu gibi Mevlânâ'yı da Hızır-Mûsâ kıssasını hatırlatır biçimde şeriat dışı bazı sorularla imtihan ettiği, mânevî istidadını ve yüksek irfanını keşfedince dostluğuna kabul ettiği rivayet edilir (Sipehsâlâr, s. 125; Eflâkî, II, 195-197). Şems-Mevlânâ dostluğunu Mûsâ-Hızır ilişkisine benzeten iki velînin bu dostlukla birbirlerinin mânalarını ve hakikatlerini izhar edecek mazharı ve makamı bulduklarını belirten Sultan Veled (*İbtidânâme*, s. 48-49), Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmaya kadar babasında ilim, zühd ve takvânın baskın olduğunu; Bahâeddin Veled'e, kendisine, mürşidi Seyyid Burhâneddin'e ve Çelebi Hüsâmeddin'e beslediği aşkın Şems ile kemale erdiğini; insan-ı mâşûk mertebesine ulaştığını ve bunu da semâ vasıtasıyla elde ettiğini söyler. Daha önce kayınvâldesi Kirâ Hatun'un (Büzürg) teşvikiyle ellerini çırpıp sallayarak semâ eden Mevlânâ, Şems'in öğretmesiyle artık çarh atarak semâ etmeye başlamıştır (Eflâkî, II, 199, 262). Ahmet Avni Konuk ve Midhat Bahârî'ye göre Şems-Mevlânâ münasebeti bir mürşid-mürîd ilişkisi değildir. Mevlânâ'nın seyrü sülûkteki mürşidleri babası Bahâeddin Veled ve Seyyid Burhâneddin'dir; Şems ise onun sohbet şeyhidir.

Mevlânâ'nın Şems ile tanıştıktan sonra medresedeki derslerini bırakması, Şems'in isteğiyle babasının *Ma'ârif*'ini, Mütenebbî'nin divanını okumayı ve okutmayı terketmesi, halktan uzaklaşıp bütün zamanını Şems'in sohbetine ayırması (a.g.e., II, 198-199) bazı nâkıs müridlerin şeyhlerini kendilerinden ayıran, kim olduğunu bilmedikleri Şems'e karşı kin beslemelerine ve Mevlânâ'nın vaazlarından mahrum kalan halk arasında çeşitli dedikoduların yayılmasına yol açmıştır (Sipehsâlâr, s. 126). Hacı Bektâş-ı Velî *Velâyetnâme*'sine göre (s. 389-394) Konya ulemâsı, Molla Hünkâr gibi büyük bir âlimin bir dervişin peşine düşüp medreseyi terketmesinden dolayı Şems hakkında Sultan I. Alâeddin Keykubad'a şikâyetle bulunmuş, sultan, Mevlânâ'nın velâyetine müdahalede bulunmanın kendisine yakışmayacağını söyleyip şikâyeti geri çevirmiş, âlimler bunun üzerine Arabistan'a gitmek için Konya'dan ayrılmış, tekrar şehre dönmeleri Sadreddin Konevî ve Ahî Evran'ın teşebbüsleriyle gerçekleşmiştir. Şems, Konya'daki bu sıkıntılı ortam yüzünden 643'te (1245-46) âni-

den şehri terketmiş ve Dimaşk'a gitmiştir. Devletşah ise Tebriz'e gittiğini, Mevlânâ'nın onu bulup Konya'ya geri getirdiğini kaydeder (*Tezkire*, II, 253). Mevlânâ'yı çok üzen ve inzivaya çekilmesine sebep olan bu olayın ardından müridlerin Mevlânâ'dan özür diledikleri kaydedilmektedir (Sipehsâlâr, s. 127). Şems'in bu ayrılığı sırasında Mevlânâ, matem tutanların giydiği "hindibâr" denilen kumaştan siyah bir ferecî giymiş, başına bal renginde yünden bir külâh geçirip üzerine şekerâvîz tarzında sarık sarmış ve öteden beri dört hâneli olan rebabı altı hâneli yaptırarak semâ meclislerini başlatmıştır.

Eflâkî, Şems'ten aldığı bir mektuptan Dimaşk'ta olduğunu öğrenen Mevlânâ'nın Şems'e Arapça-Farsça dört manzum mektup gönderdiğini (metinleri için bk. *Âriflerin Menkıbeleri*, II, 283-286), Şems'in Dimaşk'ta yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra Konya'ya döndüğünü, Mevlânâ'nın evlâtlığı Kimyâ Hatun ile evlendiğini, eşinin ölümünden yedi gün sonra Şâban 644'te (Aralık 1246) ikinci defa kaybolup Dimaşk'a gittiğini söyler (a.g.e., II, 218, 270-271). Eflâkî ve Sahih Ahmed Dede, Şems'in ikinci gidişinin ardından Mevlânâ yirmi kişilik bir heyetin başında Sultan Veled'i gönderdiğini belirtir (a.g.e., II, 270-271, 277-279; *Mevlevîlerin Târîhi*, s. 166). Sipehsâlâr ve

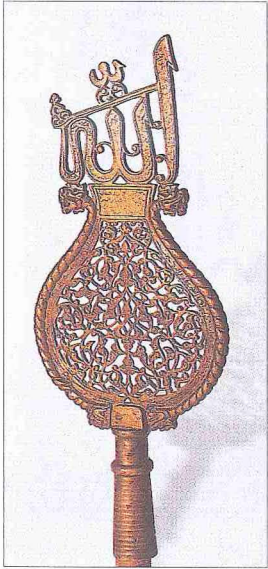
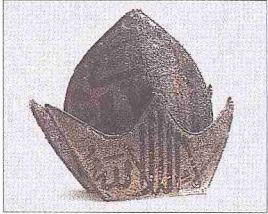
Sultan Veled'e göre ise Şems Dimaşk'a bir defa gitmiş, Mevlânâ onu geri getirmek için Sultan Veled'i bir heyetle Dimaşk'a göndermiş (*Risâle*, s. 127-129; *İbtidânâme*, s. 56-60), Sultan Veled, İbnü'l-Arabî'nin de ikamet ettiği Cebelisâlihiye'de onu bulmuş, beraberinde Konya'ya getirmiştir. Gölpinarlı *Maqâlât*'a dayanarak Şems'in önce Halep'e gittiğini, Sultan Veled'in Dimaşk'a geldiğini öğrenince buraya intikal ettiğini ileri sürer (*Mevlânâ Celâleddin*, s. 79-80).

Eflâkî'ye göre Şems'in melâmet tavrının gereği olarak Mevlânâ'yı bırakıp gidişi bir tür celâl tecellisidir. O zamana kadar Mevlânâ, Şems'te sadece cemâl tecellisini görmüş, Şems Konya'dan ayrılarak ona celâl tecellisini de göstermiş, bunu da Mevlânâ'nın kendisini tam anlamıyla müşahade etmesi için yapmıştır (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 218). *Maqâlât*'ta geçen (s. 73), "Mevlânâ tamamıyla lutuftur, Şemseddin'de ise hem lutuf hem kahr sıfatı vardır" sözü de bunu teyit eder. Muhammed Ali Muvahhid'e göre Şems-Mevlânâ ilişkisinin üç aşama vardır: Mevlânâ, Şems ayrılmadan önce güneşten aldığı ışıkları yansıtan bir ayna gibi Şems mazharında gördüğü hakikatleri *Dîvân-ı Şemsi'l-hakâyık*'ta aşk gazelleri şeklinde terennüm ederken ayrılış kemalının artmasına ve mârifet mertebesine yükselmesine vesile olmuş, Şems'in gaybûbetinden sonra Mevlânâ kâmil bir ârif olarak *Meşnevî*'de sülûk ve mârifetullah bahislerini anlatmaya başlamıştır (*Şems-i Tebrîzî*, s. 145-151). Midhat Bahârî'ye göre Mevlânâ küçüklüğünde babası Bahâeddin Veled'in, gençliğinde Seyyid Burhâneddin'in terbiyesi altında yaşadığı aşk hallerini ve mârifet kesbini Şems ile daha yüksek bir mertebeye yeniden tahsil etmiştir. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî mahlaslı *Dîvân-ı Kebîr*'inde onu "şemsü'l-hak ve'd-dîn, bahr-i rahmet, hurşid-i lutf, hüsrev-i a'zam, nûr-ı mutlak" gibi vasıflarla övmüştür.

Müridler ve halk tekrar dedikodu yapmaya başlayınca Şems, Sultan Veled'e ilim ve ırfanda eşi benzeri olmayan Mevlânâ'dan kendisini ayırmayı istediklerini, bu defa ortadan kaybolduktan sonra kimsenin bir daha izini bulamayacağını söyler ve 8 Şâban 645 (8 Aralık 1247) tarihinde kayıplara karışır (*İbtidânâme*, s. 62, 64). Eflâkî, Şems-i Tebrîzî'nin bu kayboluşundan kırk gün sonra Mevlânâ'nın başına beyaz sarık yerine duman renkli bir sarık sardığını, Yemen ve Hint kumaşından bir ferecî yaptırdığını ve ömrünün sonuna kadar bu kıyafeti kullandığını (*Âriflerin Menkıbele-*

ri, II, 269), Sultan Veled ise babasının aşkla şiirler söylemeye başladığını ve daima semâ yaptığını (*İbtidânâme*, s. 65, 69) söyler. Mevlânâ bir müddet sonra aldığı haber üzerine Şems'i bulma umuduyla Dimaşk'a gitmiş, ancak bulamadan geri dönmüş, birkaç yıl sonra tekrar gitmiş, aylarca aradığı halde yine bulamamıştır (a.g.e., s. 71, 73-76). Sultan Veled'e göre Mevlânâ bu dönemde iki defa (a.g.e., s. 76), Eflâkî'ye göre üç defa, Fûrûzanfer'e göre dört defa Dimaşk'a yolculuk yapmıştır. Eflâkî, onun üçüncü yolculuğu sırasında müridlerle ilgilenmesi için yerine Hüsâmeddin Çelebi'yi bıraktığını, Dimaşk'ta yaklaşık bir yıl kaldığını, Selçuklu sultanı başta olmak üzere ileri gelen âlim ve yöneticilerin Anadolu'ya dönmesi için mektup yazmaları üzerine geri geldiğini kaydeder (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 280-281). Sipehsâlâr, Mevlânâ'nın Dimaşk'ta Şems'i soruşturduğunu, ancak sonuç alamadan Konya'ya geldiğini (*Risâle*, s. 131), Sultan Veled ise babasının Dimaşk'ta Şems'in bedenini değil mânasını bulduğunu, bu mânanın kendisinde tezahür ettiğini, bundan sonra Şems'e artık ihtiyaç duymadığını (*İbtidânâme*, s. 73) ifade eder. Nitekim Mevlânâ, Konya'ya dönüşünün ardından Şems kendisine sorulduğunda, "Şems-i Tebrîzî sadece bahanedir, güzel ve latif olan biziz" şeklinde cevap vermiştir (Eflâkî, II, 282). Şems'e ulaşip onu göremeyen bir dervişe ise, "Şems-i Tebrîzî'ye erişemediysen öyle birine eriştin ki saçının her telinde yüzbinlerce Şems vardır" diyerek sohbet şeyhiyle iki denizin birleşip karışması misali tek bir varlık olduğunu ifade etmiştir. Sultan Veled, Şems-i Tebrîzî'nin kayboluşundan sonra Mevlânâ'nın Şems'in mazhariyetini Selâhaddîn-i Zerkûb'da bulduğunu, süt ile şekerin kaynaştığı gibi onunla kaynaştığını, içine düştüğü aşk ve coşkunluk halinin irşada engel olması sebebiyle müridlerin işlerini üstlenmek üzere onu halife seçtiğini, ona hitaben gazeller söylediğini, kendisine de ona tâbi olmasını söylediğini belirtir. Selâhaddîn-i Zerkûb'un cahil olduğunu, şeyhlik için ehil sayılmadığını, hatta Şems'i arattığını söyleyen bir kısım müridler onu gizlice öldürmeyi planlamışlarsa da suikast önlenmiştir (*İbtidânâme*, s. 79-92; Sipehsâlâr, s. 133-134).

Şems'in âkıbeti hakkında Eflâkî'de ve ondan naklen diğer kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Eflâkî'nin bir rivayetine göre Şems, Mevlânâ ile sohbet ederken yedi kişilik bir grup hücrenin önüne gelmiş, içlerinden biri Şems'in dışarıya çıkmasını istemiş, Şems de Mevlânâ'ya, "Beni öldür-

Şems-i Tebrîzî'ye atfedilen serpuş ve alern (Konya Mevlânâ Müzesi, Envanter nr. 707, 1518)

mek için çağırıyorlar” deyip çıkmış, o anda bir bıçak darbesi alan Şems şiddetli bir nâra atıp kaybolmuş, ardından birkaç damla kandan başka bir şey görülmemiştir (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 266-267). Bu rivayete göre Şems suikasta uğramış, ancak sonrasında ortadan kaybolmuştur (gaybûbet). Eflâkî suikastçıların içinde Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in de bulunduğunu, bu sebeple diğerleri gibi onun da bir belâya uğrayıp öldüğünü ve Mevlânâ'nın oğlunun cenazesine katılmadığını söyler. Sipehsâlâr ise Mevlânâ ile Şems'in Sultan Veled'e daha fazla ilgi göstermeleri sebebiyle Alâeddin'de kıskançlık başladığını, ayrıca Şems, Kimyâ Hatun'la evlendiği sırada kış olduğu için Mevlânâ'nın kendilerine mutfağın sofasını tahsis ettiğini, Alâeddin'in babasının yanına geldiğinde buradan geçmek zorunda kaldığını, Şems'in dikkatli ve saygılı olması hususunda onu uyardığını, bunu hazmedemeyip tepki gösteren Alâeddin'in durumu halka anlatmasının dedikoduların artmasına yol açtığını belirtmekle yetinmiştir (*Risâle*, s. 130). Eflâkî'nin Ulu Ârif Çelebi ve annesi Fatma Hatun'dan aktardığı diğer bir rivayete göre Şems suikast sırasında öldürülmüş ve cesedi bir kuyuya atılmıştır. Şems bir gece Sultan Veled'e rüyasında, “Falan yerde uyumuşum” diyerek atıldığı kuyuyu bildirmiş, Sultan Veled müridleriyle onu kuyudan çıkarıp Mevlânâ'nın medresesine, medresenin mimarı Emîr Bedreddin'in yanına defnetmiştir. Eflâkî bunun bir sır olduğunu ilâve eder (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 283). Ancak defin işleminin Şems'in vefatından ne kadar zaman sonra yapıldığı belli değildir. Öte yandan Sultan Veled'in eserlerinde Eflâkî'nin bu rivayetini destekleyecek bir işaret yoktur. Sahih Ahmed Dede ise Şems'in 645'te (1247) eceliyle öldüğünü ve Emîr Bedreddin'in yanına defnedildiğini söyler (*Mevlevîlerin Tarihi*, s. 169-170). Eflâkî'nin kaydedip Câmî'nin de zikrettiği diğer bir rivayete göre Şems'in kabri Bahâeddin Veled'in yanındadır. Devletşâh, Şems'i Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in öldürdüğüne dair halk arasında bir söylentinin yayıldığını, ancak bunun kesinlikle doğru olmadığını ifade eder. Abdülkâdir el-Kureşî de Şems'in katli konusunda tereddüt gösterir ve gaybûbetini daha doğru bulur.

Şems suikastı ve kabrinin yeri konusunda Mevlânâ ile Sultan Veled'in eserlerinde ve Sipehsâlâr'ın *Risâle*'sinde bir işaret bulunmamaktadır. Fûrûzanfer, Sipehsâlâr ve Sultan Veled'e dayanarak Mevlânâ'nın Şems'i arayıp bulma ümidiyle iki defa Di-

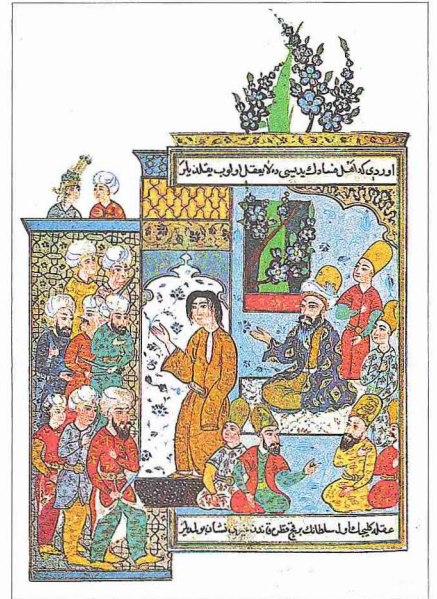
maşk'a gitmesini suikastın gerçek dışı olduğuna delil sayar ve onun gaybûbetine hükmeder (*Mevlânâ Celâleddin*, s. 221). Öte yandan Mevlevî kaynaklarının hiçbirinde Şems'in suikasta uğradıktan ya da eceliyle öldükten sonra Konya'da veya başka bir yerde defnedildiğine, kabrinin Mevlânâ ve Sultan Veled tarafından ziyaret edildiğine dair bir rivayet bulunmamaktadır. Midhat Bahârî, Mevlânâ ve Sultan Veled'in Şems'in katline inanmadığını, Mevlânâ'nın onu bulma arzusuyla birkaç defa Di- maşk'a seyahat ettiğini, sonradan yazdığı gazelerde Şems'in Tebriz'e gittiğine dair işaretlerin yer aldığını, bu sebeple gaybûbetinin daha doğru olduğuna inanmak gerektiğini söyler. Hüseyin Fahreddin Dede, Mehmed Celâleddin Dede, Azmîzâde Ahmed Dede, Ahmed Remzi Dede (Akyürek), Veled Çelebi Efendi de (İzbudak) bu görüştedir (Beytur, s. 78-80).

Mevlânâ, *Meşnevî*'de (I, beyit 123-125; 130-131) Şems'in gaybûbetini Hz. Yûsuf'un babası Ya'kûb peygamberden ayrılıp Mısır'a gidişine benzetir: “Şemseddin'in sözü gelince dördüncü kat semanın güneşi başını çekti gizlendi. Onun adı anılınca ih-sanlarından bir remzi anlatmak vâcip oldu. Can şu anda eteğimi çekiyor. Yûsuf'un gömleğinden koku almış. Eşi bulunmayan o yârin vasfına dair ne söyleyeyim ki bir damarım bile ayık değil. Bu ayrılığın, bu ciğer kanının şerhini şimdi geç” İsmâil Ankaravî bu beyti Yûsuf'u Şems, Yûsuf'un gömleğinden koku alan ve can vasfıyla nitelenen Ya'kûb'u Hüsâmeddin Çelebi, Ya'kûb'a müjde getiren elçiyi Mevlânâ olarak şerh eder. Ona göre bu beyitte Şems'in zamanın kutbül-aktâbı olduğuna işaret vardır. Mevlânâ'ya göre Şems'in sırrı mutlak vahdet sırrıdır ki bu sırrı idrak etmek için mahv ve fenâ ehlinden olmak şarttır. Aksi takdirde sırrın ortaya çıkmasıyla onu idrak edemeyecek seviyede olanlar fitne ve kargaşaya yol açabileceklerdir. Ankaravî, Şems'i anlayamayanların öncelikle Hüsâmeddin Çelebi gibi bir mürşid-i kâmile bağlanması gerektiğini vurgular (*Şerh-i Mesnevî*, I, 76-79, 125-126).

Şems'e Konya, Niğde, İran'ın Hoy ve Tebriz şehirlerinde, Pakistan-Multan'da türbe ve makamlar izâfe edilmiştir. Abdül-baki Gölpinarlı, Şems'e suikast teşebbüsüne ve cesedinin Emîr Bedreddin Gevhertâş'a ait bir bahçenin kuyusuna atılmasına dair rivayetleri gerçeğin menkıbeleşmiş şekli olarak kabul eder. Ona göre Şems, atıldığı kuyunun üzerine inşa edilen Konya'daki Şems-i Tebrîzî Zâviyesi'nde medfundur. Emîr Bedreddin Gevhertâş

da Şems'in vefatından sonra kendi bahçesine yani Şems'in yanına defnedilmiştir. Gölpinarlı, Şems'in Mevlânâ dergâhındaki Bahâeddin Veled'in yanına defnedildiği rivayetinin geçersiz olduğunu, zira bu kabrin Şems-i Tebrîzî'ye değil Şemseddin Yahyâ'ya ait olduğunu söyler (*Mevlânâ Celâleddin*, s. 82-85). 1957'de Şems-i Tebrîzî Zâviyesi'ndeki sandukanın altında yer alan mahzene girip Şems'in mezarını keşfettiğini ileri süren Mehmet Önder, Gölpinarlı ile aynı kanaattedir (*Aydınlık Kapı*, s. 56; ayrıca bk. **ŞEMS-İ TEBRİZİ ZÂVİYESİ**). Mikâil Bayram, Şems'in dönemin vezirlerinden Ahî Evran Nâsirüddin Mahmûd'un emriyle içlerinde Ahî Emîr Bedreddin Gevhertâş, Emîr Necîbüddin Müstevfî, Fahreddin er-Râzî'nin talebelerinden Seyyid Şerefüddin, Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in bulunduğu suikast grubu tarafından katledildiğini ve kuyuya atıldığını, cesedin bir kısmının kuyuda kaldığını, bir kısmının Sultan Veled tarafından postnişinliği zamanında Mevlânâ Dergâhı mezarlığına taşındığını iddia eder; ancak Mevlânâ'nın Şems'in son kayboluşundan sonra Di- maşk'a gidişine bir anlam veremez (*Ahî Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 155-157). Bazı İranlı araştırmacılar, Ebû'l-Mecd Muhammed b. Mes'ûd et-Tebrîzî'nin *Sefîne-i Tebrîzî*'ni (nşr. Nasrullah Pürcevâdî, Tahran 2002) ve Fasîh-i Hâfî'nin *Mücmel*'ini delil gösterip Şems'in kabri-

Şems-i Tebrîzî'ye yapılan suikast teşebbüsünün tasvir edildiği minyatür (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1479, vr. 215*)

nin İran'ın Hoy şehrinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hâfî'ye göre Şems'in vefat tarihi 672'dir (1273) (*Mücmel-i Faşîhî*, II, 343). Muhammed Ali Muvahhid'e göre Konya'dan ayrılıp Tebriz'e gitmeye karar veren Şems yolda Hoy şehrine uğramış ve orada vefat etmiştir (*Şems-i Tebrîzî*, s. 205-211). Hoy tarihçisi Muhammed Emîn Riyâhî, Osmanlı sultanı ve sadrazamının 1535'te Şems'in Hoy'daki kabrini ziyaret ettiklerini söyler (*Târîh-i Hoy*, s. 94). Bu bilgiye dayanarak Osmanlılar'ın, Şems'in kabrinin Konya'da olduğunu söyleyen Eflâkî'nin rivayetine inanmadıkları şeklinde bir genelleme yapılmıştır (M. Ali Muvahhid, s. 211). İran-Urumiye Kültürel Mirasları Koruma Kurumu'nun son yıllarda başlattığı restorasyon çalışmaları sonucu Şems'in mezarının Hoy şehrinde, Şah İsmâil döneminde yapılan Menâr-i Şems'in kenarında olduğu kanıtlanmaya çalışılmış, mezar 2007'de UNESCO Dünya Kültür Mirası'na aday gösterilmiştir. Bazı İranlı araştırmacılar ise Şems'in Tebriz'de vefat ettiğini ve Geçil Mezarlığı'na defnedildiğini söyler. Mütercim Âsım Efendi ve *Maḳālât* mütercimi Mehmet Nuri Gençosman da bu görüştedir. Diğer bir rivayete göre Şems, Konya'dan gizlice ayrılıp önce Tebriz'e, ardından Hindistan'a gitmiş, yıllarca ormanlarda dolaştıktan sonra Mültan'da vefat etmiştir. Günümüzde Pakistan-Mültan'da Pîr Şah Şemseddîn-i Tebrîzî adıyla bir türbe mevcuttur; ancak bu türbe İsmâilî dâîsi Pîr Şah Muhammed Şemseddin Tapa-rez es-Sebzevârî'ye aittir (ö. 757/1356). Bu rivayetlerden hareketle Şems-i Tebrîzî'nin nerede ve ne zaman vefat ettiğine dair kesin bir hükme varmak güçtür. Nitekim Mevlevî meşâyihî, Fûrûzanfer ve Midhat Bahârî Beytur gibi Mevlevîlik tarihi uzmanları Şems'in gaybûbetine inandıklarından onun kabri ve ölüm tarihi konusuna fazla önem vermemişlerdir. Kemâl-i Hucendî'nin, "Gönül ehli olanlar gittiler, aşk şehri boş kaldı deme / Cihan Şems-i Tebrîzî ile doludur, onu görecek Mevlânâ gibi bir zat nerede?" beytine dayanarak Mevlânâ gibi Şems'in de zâhirî keyfiyetinden ziyade bâtinî keyfiyetini idrak etmenin asıl olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Maḳālât'ta Şems, şeyhi Selebâf'ın kendisine hırka giydirmediğini, dolayısıyla onun halifesi olmadığını, hırka giymenin sohbette bulunmak anlamına geldiğini, Mevlânâ ile sohbet ettiğini, bu sohbetin aynı zamanda rüyada Hz. Peygamber ile gerçekleştiğini söyleyerek bir nevi Üveysîmeşrep olduğunu ifade eder (*Maḳālât*, s. 784). Abdülbaki Gölpınarlı, Şems'in gittiği yer-

lerde kalenderî zâviyelerine uğramaya itina gösteren, semâ yapan, kalendermeşrep bir sûfî olduğunu kabul etmekle birlikte gezgin Kalenderîler gibi dilenmediğini, esrar içme âdetinin bulunmadığını, çârdarb yapmadığını, bu sebeple onun için "melâmetî" nitelemesinin daha uygun sayılacağını ifade eder (*Mevlânâ Celâleddin*, s. 65). Ahmet Yaşar Ocak, Şems'i Cevlekî ve Babailer'den farklı olarak bir şekilde ilim tahsil etmiş, vahdet-i vücûd neşvesine sahip, Fahrreddîn-i Irâkî ve Evhadüddîn-i Kirmânî ile birlikte yüksek zümre Kalenderîliğinin Anadolu'daki başlıca mümessillerinden sayar (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûflilik*, s. 75-79). Mikâil Bayram, Şems'in Cevlekî şeyhi olduğunu, Ebû Bekr-i Niksârî'yi bu yolda halife tayin ettiğini, Cevlekîyye'nin kurucusu Şeyh Cemâleddîn-i Sâvî ve arkadaşları ile daha önceden irtibatı bulunduğu için Konya'dan ilk ayrılışında Dimaşk'taki Cevlekîler'in yanına gittiğini iddia eder (*Ahî Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 139-140). Ancak *Maḳālât*'ta ve ilk dönem Mevlevî kaynaklarında buna dair doğrudan bir atıf yoktur. Bazı kaynaklar Devletşah'ta geçen rivayete dayanarak onun İsmâilî dâîsi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddia sahipleri, Şems-i Tebrîzî ile Bahâeddin Zekerîyyâ'nın müridi Pîr Şah Muhammed Şems-i Tebrîzî-i Sebzевârî'yi birbirine karıştırmaktadır (Kazi Ahmed Mian Akhtar, X [1936], s. 131-136). Bazı Şîî araştırmacıları ise gaybûbetiyle irtibat kurarak Şems'i Şîî kabul etmişlerdir.

Şems-i Tebrîzî'nin, Vâhidî'nin *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân* adlı eserinde şiddetle kınadığı kalenderîler gibi çârdarb yapan, siyah ve beyaz sûf giyen, şaraba düşkün, tepeleri düz keçe külâh giyen, davul ve alemlerle toplu halde gezen, Ehl-i beyt muhibbi olduğunu zanneden Şemsîler taifesinin ve Şemsîyye-i Celâliyye tarikatının pîri, bu tarikatın da Mevlevîliğin bir kolu olduğu iddia edilmiştir (Gölpınarlı'nın Şemsîyye hakkında çelişkili görüşleri için bk. *Mevlânâ Celâleddin*, s. 99, 101-102; *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 204-215). *Maḳālât*'ta ve diğer Mevlevî kaynaklarında onun Şemsîler taifesinin pîri addedilebilecek tavrılarına sahip olduğu zikredilmemiştir. Bununla birlikte Mevlevîlik'te aşk ve melâmet tavrı ön planda olan dervişler için "Şems meşrebinde" ifadesi kullanılmıştır. Şems, "Ben mürid kabul etmem, fakat şeyhleri irşad ederim; her şeyhi değil kâmil olanı" (*Maḳālât*, s. 227) sözüyle bir tür irşad vazifesi yerine getirmiş olsa da şeyhi gibi yerine halife bırakmamıştır. Bu sebeple kendisine bir tarikatın ya da

Mevlevîlik'te bir kolun nisbet edilmesi doğru değildir. Nitekim Mevlevîlik silsilesinde Şems'in adı geçmemektedir. Fasîh-i Hâfî'ye göre Sühreverdîyye tarikatının önde gelenlerinden Selâhaddin Hasan el-Bulgarî, Şems'in elinden hırka giymiştir (*Mücmel-i Faşîhî*, II, 380); ancak *Maḳālât*'ta ve Mevlevî kaynaklarında buna dair bir rivayet bulunmamaktadır. *Maḳālât*'taki ifadelerine bakılarak Şems'in melâmet tavrı baskın olan, ilâhî ve insanî muhabbeti her şeyin başı sayan, şeriatın ancak tarikat ve hakikatle anlaşılabilirliğini söyleyen, dili zikreden, gönüllü şükreden, vücudu sabreden âriflerin gerçek hikmete sahip bulunduğunu savunan, nübüvvet ve velâyet makamının yüceliğini lâykıyla ispat edemeyen nazar ehlinden uzak duran, semâ ehli, celâl yönü ön planda bir cemâle sahip Muhammedîmeşrep bir sûfî olduğu söylenebilir.

Şems-i Tebrîzî'nin tasavvufî sözlerinden, fikirlerinden, menkıbelerinden, Mevlânâ ve diğer sûfilerle konuşmalarından, hayatına dair anekdotlardan meydana gelen *Maḳālât*, Mevlevîler tarafından *Hırka-i Şems* ve *Esrâr-ı Şemseddîn-i Tebrîzî* adıyla da anılır. Bazı nüshalarda adı *Kelîmât-ı Şems-i Tebrîzî* ve *Ma'ârif-i Şems-i Tebrîzî* şeklinde kaydedilmiştir. Eserin Sultan Veleddin ya da onunla birlikte birçok kişi tarafından derlendiği ileri sürülmüştür. İsmâil Ankaravî ve Muhammed Ali Muvahhid ise Mevlânâ tarafından derlendiği kanaatindedir (*Şerh-i Mesnevî*, VII, vr. 185^{a-b}; *Maḳālât*, neşreden giriş, s. 39-40). *Mesnevî*'de geçen bazı hikâye ve nükteler bu eserde de yer alır. En eski nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde (nr. 2154) kayıtlıdır (diğer önemli nüshaları için bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 27-31). *Risâle-i Sipehsâlâr*, Sultan Veleddin *İbtidânâme*'si ve Eflâkî'nin *Menâkıb-ı 'Ârifîn*'i gibi Mevlevîliğin teşekkül döneminde yazılan eserlerde *Maḳālât*'tan faydalanılmıştır. Eser Ahmed Hoşnûvîs (*Maḳālât-ı Şems-i Tebrîzî*, Tahran 1349 hş.), Nâsirüddin Sâhibüzzamânî (*Haft-ı Sevvum*, Tahran 1351 hş.), Muhammed Ali Muvahhid (*Maḳālât*, Tahran 1369 hş.) ve Ca'fer Müderrîs-i Sâdikî (*Maḳālât*, Tahran 1994) tarafından neşredilmiş, Bediüzzaman Fûrûzanfer'in neşir girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Kitabın Türkçe tercümesi Mehmet Nuri Gençosman'a aittir (*Konuşmalar I-II*, İstanbul 1974-1975; [İstanbul 2006, *Maḳālât* adıyla]). William Chittick'in 2005'te İran'da yayın kitabı ödülünü alan, Anne-marie Schimmel'e ithaf edilen *Me and Rumi* adlı eseri (Loisville 2004) *Maḳā-*

lât'in üçte ikisinin İngilizce tercümesidir. Tercümede Şems-i Tebrîzî'nin otobiyografisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Şems-i Tebrîzî'ye *Merğübü'l-kulûb* adlı 138 beyitlik mesnevi tarzında bir eser izâfe edilmiş de kabul görmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şems-i Tebrîzî, *Maḳâlât* (nşr. M. Ali Muvahhid), Tahran 1369 hş. tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 39-40; a.mlf., *Konuşmalar: Makalât* (trc. M. Nuri Gencosman), İstanbul 2006; Hacı Bektâş-ı Vefî, *Velâyetnâme* (nşr. Hamîye Duran), Ankara 2007, s. 389-394; Ferîdün-i Sipehsâlâr, *Risâle: Mevlânâ ve Etrafındakiler* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 121-134; Sultan Veled, *İbtidânâme* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara 1976, s. 48-92; Eflâkî, *Âriflerin Mukabeleleri* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1995, II, 189-286; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Faşihî* (nşr. Mahmûd Ferruh), Meşhed 1340 hş., II, 343, 380; Devletşâh, *Tezkire* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, II, 251-257; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 520-523, 639; İsmail Rüşhî Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul 1289, I, 76-79, 125-126; VII, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1563, vr. 185^{ab}; Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (haz. Cem Zorlu), İstanbul 2003, s. 128, 130, 137, 139, 148, 150, 152, 156-157, 160, 164-171; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1991, s. 219-224; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1952, s. 27-31, 48-102; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 204-215; a.mlf., "Mevlânâ Şems-i Tebrîzî ile Altmış İki Yaşında Buluştu", *ŞM*, III (1959), s. 156-161; Mehmet Önder, *Aydınlık Kapı: Şems-i Tebrîzî*, Ankara 1963, s. 55-56; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 75-79; M. Emin Riyâhî, *Târîh-i Hoy*, Tahran 1372 hş., s. 94; M. Ali Muvahhid, *Şems-i Tebrîzî*, Tahran 1996; Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1997, s. 162-242; F. Lewis, *Rumi: The Past and Present*, Boston 2000, s. 134-202; W. Chittick, *Me and Rumi: The Autobiography of Shams-i Tabrizi*, Louisville 2004; Mikâil Bayram, *Ahî Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya 2005, s. 139-142, 155-157; Erkan Türkmen, *Şems-i Tebrîzî'nin Öğretileri*, Konya 2005; Semih Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi* (doktora tezi, 2005), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 397-424; Midhat Baharî Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlâna*, İstanbul 2005, s. 57-65, 78-82; Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar*, Konya 2007, s. 124-127; Kazi Ahmad Mian Akhtar, "Shams Tabrizi: Was He an Ismailian?", *IC*, X (1936), s. 131-136; Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *DİA*, XXIX, 442-444.

SEMİH CEYHAN

ŞEMS-i TEBRİZİ ZÂVİYESİ

Konya'da
Makâm-ı Şems-i Tebrîzî'nin bulunduğu
Mevlevî tekkesi.

Şehrin merkezinde yer alan Şems-i Tebrîzî türbe-semâhânesi eskiden pîr evi, Konya Mevlânâ Dergâhı'na bağlı beş Mevlevî zâviyesinin en önemlisiydi. Mevlevîlik'te

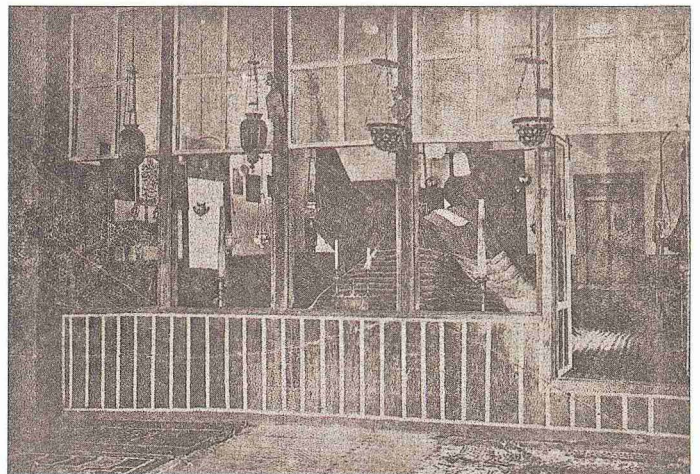
Konya Şems-i Tebrîzî Zâviyesi "Makâm-ı Şems" diye adlandırılmış ve önemli bir ziyaretgâh kabul edilmiştir. Ancak bu zâviyede bulunan türbeden başka Niğde'de Kesikbaş Türbesi (Özkarıcı, s. 146-149), İran'ın Hoy şehrindeki Şems Minaresi'nin yanında, Tebrîz'de Geçil denilen mezarlıkta ve Pakistan'da Mülân şehrindeki Pîr Şah Şemseddin-i Tebrîzî Türbesi gibi Şems-i Tebrîzî'ye izâfe edilen başka türbeler de mevcuttur.

Şems-i Tebrîzî Zâviyesi her şeyden önce bir ziyaretgâh olup Şems-i Tebrîzî türbesi, bütün müphemiyetine rağmen (Şems'in âkıbeti hakkında farklı rivayetler için bk. ŞEMS-i TEBRİZİ) yüzyıllar boyu Mevlevîler tarafından Makâm-ı Şems olarak büyük saygı görmüştür. Mevlevîler'in asırlarca Mevlânâ Dergâhı'nı ziyaret öncesinde Şems-i Tebrîzî Türbesi'ni ziyareti âdet haline gelmiştir. Konya'yı ziyaret eden her Mevlevî, Mevlânâ ile Şems'in buluştuğu "meracü'l-bahreyn"e (iki denizin birleştiği yer), oradan Şems-i Tebrîzî Türbesi'ne gider, ardından Mevlânâ'yı ziyaret ederdi. Mevlevîlik'te yeni tayin edilen şeyh, Mevlânâ Dergâhı'ndaki merasimini tamamladıktan sonra Şems-i Tebrîzî Zâviyesi'ne ziyarete gider ve en az bir gece orada kalırdı. Şems-i Tebrîzî Zâviyesi'nde şeyh olanlara "Şems dedesi" adı verilir. Bu zat, Mevlânâ Dergâhı'ndaki zâbitan denilen ve Mevlevî teşkilâtının erkânı olan dedelerdendi ve Mevlânâ Dergâhı'ndaki semâ mukabelelerinde postta çelebi efendinin yanındaki zâbitan sıralamasında özel bir yere sahipti. Tekkelerin son zamanlarında bilhassa İstanbul mevlîhânelerine şeyh tayin edilen Mevlevîler'in meşihatnâmesini genellikle ya Şems dedesi veya Konya Âteşbaz Zâviyesi şeyhi getirirdi.

Zâviyenin semâhânesi iki amaçla kullanılıyordu. Mevlânâ Dergâhı'nda yetişen

yeni semâzenlerin mübtedî mukabelesi burada icra ediliyordu. Dergâhın mukabele gününde (cuma) mukabeleden birkaç saat önce ziyaretçi olmadan ve nisbeten kısa selâmlarla icra edilen bu mukabele sonunda yeni semâzen Şems dedesi ve diğer semâzenlerle görüşür, ardından semâ dedesine, öbür dedelere, şeyhe ve matbah canlarına hediyeler verirdi. Semâhânenin diğer zamanlarda bir mescid ve derişlerin toplantı yeri olarak faydalanılıyordu. Eski kayıtlara göre tekkeler kapatıldığı zaman, Şems-i Tebrîzî Zâviyesi XVIII. yüzyıldan 1955 yılına kadar kullanılan bir mezarlıkla çevrili olup türbenin kuzeybatısındaki avlu etrafında Şems dedesi ve ailesi için bir harem dairesi, konuklar için dört hücreli ve salonlu daireden oluşan bir kerpiç manzume bulunuyordu. Avlu içinde de 1331 (1913) ve 1343 (1924) tarihli kitâbe taşları olan bir şadırvan harabesiyle ağzında sekiz köşeli bilezik bulunan bir Selçuklu kuyusu vardı (Konyalı, s. 936). Ancak günümüzde bu eserlerden hiçbirisi mevcut değildir. Zâviyenin türbe-semâhâne ana ünitesi bir mahalle mescidi ve ziyaretgâh şeklinde kullanılmaktadır.

Kitâbesi ve vakfiyesi bulunmadığı için Şems-i Tebrîzî Türbesi ve Zâviyesi'nin ilk defa kimin tarafından hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Bazı rivayetlere göre türbe ve zâviye, Ahî yanlısı Bedreddin Gevhertâş'ın bağı veya Mevlânâ için yapılan medresenin eski yeri üzerinde kurulmuştur. Ancak burası eldeki ilk belgelerde türbe veya makam olarak değil zâviye olarak geçmektedir. Fâtih Sultan Mehmed'in Konya'yı Osmanlı sınırları içine dahil etmesinden sonra zâviyeyi 881 (1476) tarihli Evkaf Defteri Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde (nr. 256) tesbit ettirdiği, burayı Şemseddin-i Tebrîzî Zâviyesi diye belirlediği ve Ârif Çelebi'nin mütevelliliğinde "ge-

Şems-i Tebrîzî
makam
türbesinin
1953 yılındaki
camekân
bölmesi
özgün
durumu